

М. О. Черниш

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0000-6416-7617

ТИПОЛОГІЯ ОСІБ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

Кримінологічний опис особи кримінального правопорушника важливий для розробки заходів запобігання будь-яким кримінальним правопорушенням, у тому числі й тим, що посягають на довкілля. Оскільки розуміння типових рис злочинця допомагає влучно спрямувати окремі запобіжні заходи на осіб, які можуть бути причетними до вчинення конкретного виду кримінальних правопорушень та ефективно впливати на зменшення кількості вчинення протиправних актів.

Здійснено типологізацію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. З'ясовано, що залежно від характеру і змісту мотивації всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля можна поділити на три групи: корисливих, агресивно-насильницьких, індивідуально-анархічних та легковажно-безвідповідальних. Корисливий тип переважно вчиняє діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, порубкою лісу та браконьєрством з метою отримання прибутку від такої діяльності для задоволення різноманітних власних потреб. Агресивно-насильницький тип не є досить поширеним серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. Мотивація діянь такої групи полягає у реалізації прагнення до знищення всього, що оточує людину у навколишньому середовищі. Індивідуально-анархічний тип вчиняє посягання, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок зневажливого ставлення до своїх посадових або суспільних обов'язків, орієнтуючись при цьому на задоволення своїх потреб або потреб близьких. Легковажно-безвідповідальний тип також вчиняє діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок недбалого, поверхневого ставлення до виконання своїх обов'язків, маючи на меті уникнути надмірного посадового навантаження. Встановлено, що за глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості осіб, які вчиняють кримінально протиправні посягання на довкілля можна умовно поділити на наступні групи: ситуативні, нестійкі, стійкі та професійні.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, типологія кримінальних правопорушників, кримінальні правопорушення проти довкілля.

Постановка проблеми. Кримінологічний опис особи кримінального правопорушника важливий для розробки заходів запобігання будь-яким кримінальним правопорушенням, у тому числі й тим, що посягають на довкілля. Оскільки розуміння типових рис злочинця допомагає влучно спрямувати окремі запобіжні заходи на осіб, які можуть бути причетними до вчинення конкретного виду кримінальних правопорушень та ефективно впливати на зменшення кількості вчинення протиправних актів.

Вищенаведене судження ґрунтується на тому, що будь-яке кримінальне правопорушення – це акт людського волевиявлення, що виражається у певних вчинках, які формуються соціальним портретом, морально-психологічними рисами і властивостями, а також фізіологічними особливостями особи[1, с. 154].

Кримінологічні дослідження особи кримінального правопорушника здійснювали багато вітчизняних вчених, серед яких можна назвати, зокрема:

В.В. Голіну, Б.М. Головкіна, І.М. Даньшина, О.О. Дудорова, В.І. Женунтія, А.П. Закалюка, А.Ф. Зелінського, О.М. Костенка, О.В. Лисодєда, В.О. Тулякова та інших.

Типологія злочинців є більш високим рівнем узагальнення і пізнання цих осіб. В основі типології злочинців завжди лежать найбільш суттєві кримінологічно важливі ознаки злочинців, які закономірно пов'язані зі злочинною поведінкою. При цьому в якості основи виділення будь-якого типу злочинця можливо взяти не одну, а кілька ознак, але які обов'язково мають істотне значення для кримінології[2, с. 114]. Вищенаведене стосується і типології осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля.

Здійснення типології осіб, які вчиняють кримінально протиправні посягання на довкілля ускладнюється надзвичайною різноманітністю способів вчинення кримінальних правопорушень цієї категорії, сфери їх вчинення, суб'єктним складом, характером мотивації та іншими кримінологічно значущими обставинами[3, с. 161].

Стан опрацювання проблематики. Окремо типологію особи злочинця, який вчиняє екологічні злочини досліджувала Ю.А. Турлова. Проте отримані вченою дані стосуються періоду до 2016 р. включно, а тому важливо відслідкувати ті типові риси особи злочинця, що могли змінитись на період, що минув з того часу. Крім того, відповідні дослідження особи екологічного злочинця здійснювали й такі, зокрема, вчені, як С. Б. Гавриш, Н. Г. Іванова, Т. В. Корнякова, О. В. Мельник, Г. С. Поліщук.

Метою статті є здійснити типологізацію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля.

Виклад основного матеріалу дослідження. Типологія особи кримінального правопорушника у кримінології здійснюється за різними критеріями, такими, зокрема, як стійкість антисоціальної спрямованості особи та зміст психологічної установки, ступінь суспільної небезпеки особи кримінального правопорушника, характер особистісно-мотиваційних властивостей, ступінь стійкості кримінально протиправної поведінки в різних ситуаціях та ін. [4, с. 140] Не вдаючись

у полеміку стосовно переваг того чи іншого підходу до типології кримінальних правопорушників відзначимо, що вона найчастіше будується на двох підставах: характері і змісті мотивації та глибині і стійкості її антисоціальної спрямованості[2, с. 115]. Тому типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля доцільно здійснювати у першу чергу за цими критеріями.

Залежно від характеру і змісту мотивації кримінологи виділяють наступні типи кримінальних правопорушників: 1) з політико-ідеологічною мотивацією; 2) з корисливою мотивацією; 3) з насильницькою (агресивною) мотивацією; 4) з анархічно-індивідуалістичною мотивацією; 5) з легковажно-безвідповідальною мотивацією[2, с. 115-116].

Спираючись на цю типологізацію, всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля можна поділити на три групи: корисливих, агресивно-насильницьких, індивідуально-анархічних та легковажно-безвідповідальних.

Корисливий тип переважно вчиняє діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, порубкою лісу та браконьєрством з метою отримання прибутку від такої діяльності для задоволення різноманітних власних потреб.

Навколишнє середовище сприймається злочинцями вказаного типу як невичерпний та створений власне для безконтрольного задоволення їхніх різноманітних потреб[3, с. 170].

Слід відзначити, що серед корисливих злочинців можливо виділити кілька типів, залежно від мотивів вчинення зазначених посягань на довкілля: з мотивів отримання необхідного соціального статусу в певній соціальній групі або мотивів самоствердження; з мотивів належного матеріального забезпечення самого себе та/або сім'ї; з мотивів отримання гострих вражень і відчуттів (почуття тривоги, небезпеки); з мотивів забезпечення дезадаптованого способу життя, пов'язаного із вживанням алкоголю або наркотиків тощо[2, с. 115]. Відповідно М.Г. Максименцев серед осіб, які вчиняють злочинне порушення правил охорони та використання надр виділяє

корисливо-ординарний, корисливо-неординарний, нігілістичний та інфантильно-безвідповідальний типи. В межах корисливо-неординарного виділено три підтипи: експлуататорський, олігархічний, корисливо-нігілістичний [5, с. 15]. Такі саме типи можна виділити і серед інших осіб, які займаються незаконним добуванням природних багатств.

Агресивно-насиленницький тип не є досить поширеним серед осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. Мотивація діянь такої групи полягає у реалізації прагнення до знищення всього, що оточує людину у навколишньому середовищі.

Ю.А. Турлова називає представників цього типу екологічних злочинців «екологічними вандалами». Детермінаційний комплекс їх вчинків пояснюється зміщенням агресії: замість того, аби ліквідувати джерело фрустрації, окремі особи вважають за краще знищити природні об'єкти, що до виникнення фрустрації не мають жодного стосунку. За ознаками екологічний вандалізм, як і вандалізм взагалі, має багато спільного з іншими агресивними злочинами: посяганнями на особу та громадський порядок. Психологічним змістом та мотивами екологічного вандалізму є злість, ворожість, прагнення до руйнування, деструктивізм, відчуження, фрустрація. Часто мотиви екологічного вандалізму є негативіськими, тобто не пов'язані з крахом надій (станом фрустрації) або реакцією на образ, а викликані специфічною потребою в негативних емоціях – переживаннях тривоги, ризику, нервової напруженості [3, с. 163]. Представники цього типу переважно вчиняють підпали рослинності, акти жорстокого поводження з тваринами, знищення природних об'єктів. На сьогодні, внаслідок того, що в Україні вже понад два роки триває війна з росією погіршився психологічний стан всіх громадян. А ті особи, які мають схильність до агресивних дій, щоб розрядити свій фрустраційний стан все частіше вдаються до актів агресивної поведінки, спрямованої, зокрема, і проти природних об'єктів. У першу чергу це стосується численних випадків підпалу сухої рослинності, котрі спостерігаються по території нашої держави.

Індивідуально-анархічний тип вчиняє посягання, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок зневажливого ставлення до своїх посадових або суспільних обов'язків, орієнтуючись при цьому на задоволення своїх потреб або потреб близьких.

Легковажно-безвідповідальний тип також вчиняє діяння, пов'язані із забрудненням довкілля та/або порушенням спеціальних природоохоронних правил внаслідок недбалого, поверхневого ставлення до виконання своїх обов'язків, маючи на меті уникнути надмірного посадового навантаження.

За глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості осіб розрізняють на: осіб, які вперше вчинили кримінальне правопорушення в результаті випадкового збігу обставин і всупереч із загальною позитивною характеристикою всієї попередньої поведінки (випадкові правопорушники); осіб, які вперше вчинили кримінальне правопорушення під впливом деяких несприятливих чинників, що формують умови життєдіяльності особи (ситуативні правопорушники); осіб, які вперше вчинили кримінальне правопорушення, але раніше допускали правопорушення, які не є кримінально протиправними (нестійкі правопорушники); осіб, які неодноразово вчиняли кримінальне правопорушення, у тому числі і раніше засуджених (злісні правопорушники); осіб, які неодноразово систематично вчиняють тяжкі та особливо тяжкі злочини (особливо злісні правопорушники) [6, с. 84].

На думку Ю.А. Турлової типологія осіб, які вчиняють екологічні кримінальні правопорушення, за критерієм інтенсивності та стійкості кримінально протиправної поведінки представлена ситуативним, звичним і професійним типами, що визначені нею на підставі вибіркового аналізу масиву архівних кримінальних справ та проваджень, а також інших джерел кримінологічної інформації шляхом зіставлення кримінологічно значущих ознак, зокрема таких як мотивація, наявність попередніх судимостей, спосіб і засіб вчинення кримінального правопорушення, значення конкретної життєвої ситуа-

ції тощо [7, с. 248-251]. Що стосується випадкового типу кримінальних правопорушників, то дослідженням Ю.А. Турлової не виявлено фактів вчинення посягань на довкілля в результаті випадкового збігу обставин, що може свідчити про те, що представники цього типу не є поширеними серед екологічних злочинців. Відзначимо, що і нашим дослідженням такі факти не виявлені.

Отже, на нашу думку, осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля за глибиною та стійкістю анти-соціальної спрямованості можна умовно поділити на наступні групи: ситуативні, нестійкі, стійкі та професійні.

Зважаючи на те, що кримінальні правопорушення проти довкілля мають високий рівень латентності, визначити чіткі або хоча би приблизні числові параметри частки кожного з названих типів осіб, які їх вчиняють, досить складно, тому будь-які підрахунки можуть мати лише умовний характер.

Ситуативні кримінальні правопорушники вчиняють посягання на довкілля вперше переважно з двох причин: або у наслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, або внаслідок нехтування певними правилами у сфері охорони довкілля.

Ми згодні з Ю.А. Турловою, що корисливі посягання на довкілля особи цієї категорії вчиняють не стільки заради забезпечення власних потреб, скільки для досягнення необхідного, на їхню думку та думку близьких для них людей, рівня забезпеченості матеріальними благами своєї сім'ї й окремих її членів. Прийняття рішення про вчинення кримінального правопорушення відбувається, коли особа вважає, що не має реальної можливості забезпечити правомірним шляхом задоволення актуальної потреби і водночас неможливо залишити цю потребу без задоволення. Наприклад, тяжка хвороба близького родича, втрата роботи чи істотне пошкодження або повне руйнування житла. Криміногенність вказаної категорії осіб пов'язана з прийнятністю для неї злочинного розв'язання наявної ситуації у зв'язку із суб'єктивно оцінюваним безвихідним становищем. При цьому злочинець відчуває суперечливе

ставлення до злочинного діяння, вважає його ризикованим, проте в ситуації, що склалася, припустимим [3, с. 173]. Відповідно, такі особи переважно вчиняють акти незаконного заняття водним добувним промислом, незаконного полювання або незаконного видобування корисних копалин.

Що стосується порушників правил у сфері охорони довкілля, то ці особи виявляють невпевненість у собі, схильність до хвилювань при стресі й надлишковий самоконтроль. В екстремальних ситуаціях вони легко піддаються страху та схильні до емоційної, а не раціональної реакції, що призводить до зниження ефективності виконуваних в екстремальних умовах дій і збільшення кількості помилок. Вказана категорія осіб виявляє знижену стійкість, що призводить до порушення адекватної орієнтування в екстремальних ситуаціях і труднощів у прийнятті рішень. Для таких осіб стресовими є ситуації з непередбачуваним результатом, швидкою зміною діючих факторів і неупорядкованими параметрами [3, с. 174]. Вищезазначені причини призводять до того, що особи не вчиняють тих дій, які вони мали вчинити, або навпаки, помилково вчиняють заборонені дії, що і призводить до забруднення довкілля.

Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 60 років, працюють, раніше не судимі, характеризуються здебільшого позитивно і вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є не характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу не перевищує 10%.

Нестійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вони раніше вчиняли посягання на довкілля, які не підпадали під ознаки статей Розділу VIII Особливої частини КК України. Наприклад, незаконне видобування корисних копалин місцевого значення в незначному розмірі, незаконну порубку дерев, незаконне полювання, незаконне зайняття водним добувним промислом, котрі не заподіяли істотної шкоди тощо, або забруднення довкілля, що не мало тяжких наслідків та

не створювало небезпеки життю та здоров'ю людей чи довкіллю.

У таких осіб вже може бути сформовано спрямування на задоволення своїх корисливих інтересів за допомогою незаконного видобутку природних ресурсів або на нехтування правилами у сфері охорони довкілля, але просто попередні їх вчинки були малозначними, у контексті ч.2 ст. 11 КК України або підпадали під ознаки адміністративних правопорушень у сфері охорони природи та використання природних ресурсів, передбачених у Главі 7 КУпАП. Безкарність попередніх дій породжує у таких осіб схильність до продовження протиправної діяльності, але при цьому відбувається поступове збільшення масштабів такої діяльності, яка переростає у кримінально протиправні посягання на довкілля. Екологічна правосвідомість цих осіб перебуває на низькому рівні. Особи з цієї групи переважно вчиняють діяння, пов'язані із забрудненням довкілля або порушенням правил екологічної безпеки.

Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є не характерним, але за деяких умов виглядає прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно у межах 15-20%.

Стійкі кримінальні правопорушники характеризуються тим, що вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є звичайним проявом поведінки спрямованої на задоволення певних власних потреб, у першу чергу матеріальних. Цим особам також властивий низький рівень екологічної правосвідомості, але відмінність від нестійкої групи полягає у тому, що вчинювані ними посягання на довкілля мають більш масштабний характер. Такі особи здебільшого вчиняють діяння, пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин та браконьєрством. До цієї групи відносяться також представники агресивно-насиленницького типу.

Для представників зазначеного типу відповідає характеристика Ю.А. Турлової стосовно «звичного» типу екологічних злочинців як «часто не можуть зрозуміти, чого від них очікують і чому вони не можуть вчинити той чи інший вчинок. Тому, внас-

лідок порушення нормативного контролю поведінки, ситуація оцінюється ними не з позицій соціальних вимог, а на підставі особистих переживань, образ, проблем і бажань. Водночас відсутність умотивованості щодо дотримання соціальних вимог можливе і тоді, коли особа розуміє сутність соціальних вимог і заборон, але не бажає їх виконувати[3, с. 173].

Представниками цього типу є переважно неодружені або розлучені чоловіки, громадяни України, які мають середню освіту, віком від 25 до 50 років, раніше не судимі, не мають стабільного джерела прибутку, характеризуються здебільшого нейтрально або негативно. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу приблизно у межах 40-50%.

Що стосується професійних кримінальних правопорушників, то для цих осіб є характерним вчинення посягань на довкілля у якості основного або суттєвого додаткового джерела прибутку.

Вчинення кримінальних правопорушень проти довкілля цими особами є логічною складовою звичного стилю їхньої поведінки та зумовлене стійкими антигромадськими поглядами, соціальними установками таких осіб. На відміну від інших категорій, особи професійного типу самі активно створюють ситуацію вчинення кримінально протиправного посягання на довкілля та здатні за необхідності пристосовувати у своїх інтересах конкретну ситуацію[3, с. 176-177]. Такі особи переважно вчиняють діяння у складі групи осіб або організованої групи, що пов'язані із незаконним видобуванням корисних копалин, у т.ч. бурштину, незаконним рибним і звіриним промислом, а також незаконною порубкою лісу.

Особливо небезпечною групою серед професійних кримінальних правопорушників є ті, які обіймають посади у різних правоохоронних або контролюючих органах та в силу своїх повноважень мають запобігати або виявляти і протидіяти кримінально протиправним посяганням на довкілля, але за певну винагороду вони здійснюють «кришування» незаконної діяльності браконьєрів, незаконних копачів чи порубників лісу.

Представниками цього типу є переважно одружені чоловіки, громадяни України, які мають вищу або середню освіту, віком від 30 до 50 років, раніше не судимі,

працюють, характеризуються здебільшого нейтрально. Вчинення кримінально протиправних посягань на довкілля для них є характерним та прийнятним способом поведінки. Частка осіб цього типу становить приблизно 25-30%.

Висновок. Проведене дослідження дало змогу здійснити типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля. Залежно від характеру і змісту мотивації всіх осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення проти довкілля, можна поділити на три групи: корисливих, агресивно-насильницьких, індивідуально-анархічних та легковажно-безвідповідальних. За глибиною та стійкістю антисоціальної спрямованості осіб, які вчиняють кримінально протиправні посягання на довкілля можна поділити на наступні групи: ситуативні, нестійкі, стійкі та професійні.

Список використаної літератури:

1. Кримінологія. Академічний курс / кол. авт.; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ: Кондор, 2018. 588 с.
2. Кримінологія : підручник [Текст] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Черней, С. С. Чернявський та ін. ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. В. Чернея ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужі. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. 612 с.
3. Турлова Ю. А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади : дис. на здобуття наук. ступ. док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 485 с.
4. Марисюк К.Б. Ще раз до питання про типологію особи насильницького злочинця. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.139-143.
5. Максименцев М.Г. Кримінологічні засади протидії злочинності у сфері надрокористування: автореф. дис. ... доктора. юрид. наук. Харківський національний університет внутрішніх справ, Харків, 2019. 39 с.
6. Стасюк Н.А. Кримінологічна характеристика домашнього насильства. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2022. 173 с.
7. Турлова Ю. А. Типологічний розподіл екологічних злочинців за критерієм інтенсивності та стійкості злочинної поведінки. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. Львів, 2017. Вип. 64. С. 245–253.

Chernysh M. O. Typology of individuals who commit criminal offences against the environment

The criminological description of the criminal offender is important for developing measures to prevent any criminal offenses, including those that encroach on the environment. Since understanding the typical features of the offender helps to accurately target individual preventive measures to individuals who may be involved in committing a specific type of criminal offense and effectively influence the reduction of the number of illegal acts.

A typology of individuals who commit criminal offenses against the environment has been carried out. It has been found that, depending on the nature and content of the motivation, all individuals who commit criminal offenses against the environment can be divided into three groups: selfish, aggressive-violent, individual-anarchic, and frivolous-irresponsible. The selfish type mainly commits acts related to the illegal extraction of minerals, including amber, logging and poaching in order to profit from such activities to satisfy various personal needs. The aggressive-violent type is not very common among persons who commit criminal offenses against the environment. The motivation for the actions of such a group is to realize the desire to destroy everything that surrounds a person in the environment. The individual-anarchic type commits encroachments related to environmental pollution and/or violation of special environmental protection rules due to a disdainful attitude to their official or social duties, while focusing on satisfying their needs or the needs of loved ones. The frivolous-irresponsible type also commits acts related to environmental pollution and/or violation of special environmental protection rules due to a negligent, superficial attitude to the performance of their duties, with the aim of avoiding excessive job load. It has been established that, according to the depth and stability of the antisocial orientation of persons who commit criminally unlawful encroachments on the environment, they can be conditionally divided into the following groups: situational, unstable, stable and professional.

Key words: criminological characteristics, typology of criminal offenders, criminal offenses against the environment.